

מה גדר ברכת 'בורא נפשות'?

עומר אליתים

- א. פתיחה
- ב. מה פוטרת ברכת שהכל נהיה בדברו?
- ג. האם ברכת בורא נפשות פוטרת שאר דברים?
- ד. פסיקת האחרונים בדין זה

א. פתיחה

יש לשאול: האם ברכת "בורא נפשות" היא כברכת "שהכל נהיה בדברו"?

כתב מרן בשו"ע (רד, יג) שבכל דבר שמסופק בברכתו יברך 'שהכל נהיה בדברו'. משמע מכאן שברכת שהכל הינה ברכה כוללת שבדיעבד פוטרת את כל מיני האוכלין והמשקין, הברכה האחרונה למיני מאכל ומשתה שברכתם שהכל היא ברכת בורא נפשות, בעה"י ננסה לברר האם ישנה הקבלה בין שתי ברכות אלו.

ב. מה פוטרת ברכת שהכל נהיה בדברו?

המשנה בברכות (מ.) אומרת:

"ברך על פירות האילן בורא פרי האדמה, יצא. ועל פירות הארץ בורא פרי העץ, לא יצא. על כלם אם אמר שהכל (נהיה), יצא."

ובגמרא שם (ע"ב): "ורבי יוחנן אמר אפילו פת ויין".

וכן כתב הרמב"ם בפיהמ"ש: "מה שאמר על כולן – ואפילו על פת ויין אם ברך עליהם שהכל יצא". מכאן מבואר שברכת שהכל הינה ברכה כוללת הפוטרת את כל מיני האוכלין והמשקים בדיעבד. ועפ"ז כתב בהגהות מיימוניות על הרמב"ם (ברכות ח', ע') וז"ל:

"כפי זה יברך בכל דבר שהוא מסופק עליו וכן כתבו התוספות ומורי בשם ר"ה והרב יוסף ואפילו לכתחילה, ואע"ג דתנן דוקא דיעבד הא נמי כיון דמסתפק ביה כדיעבד דמי".

וכן פסק מרן בשו"ע (אורח חיים סימן ר"ד סעיף י"ג) וז"ל: "כל דבר שהוא מסופק בברכתו יברך שהכל". ומכל אלו עולה שברכת שהכל הינה ברכה כוללת הפוטרת את כל מיני המאכל והמשקה.

ג. על מה מברכים ברכת בורא נפשות?

הגמ' בברכות (מד.) אומרת כך:

"אכל תאנים ענבים ורמונים, מברך אחריהן שלש ברכות, דברי רבן גמליאל, וחכמים אומרים ברכה אחת (מעין שלש). רבי עקיבא אומר, אפלו אכל שלק והוא מזונו, מברך אחריו שלש ברכות. השותה מים לצמאו, אומר שהכל נהיה בדברו. רבי טרפון אומר, בורא נפשות רבות".

ובגמ' שם (מ"ה ע"א):

"רבי טרפון אומר בורא נפשות רבות וחסרונן אמר ליה רבא בר רב חנן לאביי ואמרי לה לרב יוסף הלכתא מאי אמר ליה אפוק חזי מאי עמא דבר".

ופירש רש"י:

מאי עמא דבר – היאך נוהגים, וכבר נהגו לכתחילה לברך בתחילה שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שברא".

וכן פסק מרן בשו"ע (ר"ז, א) וז"ל:

"פירות האילן חוץ מחמשת המינים וכל פירות אדמה וירקות וכל דבר שאין גידולו מן הארץ ברכה אחרונה שלהם בורא נפשות רבות, ואם אכל מכל מינים אלו מברך לאחר כולם ברכה אחת וברכה זו חותם בה בלא שם שיחתום כך ברוך חי העולמים".

ד. האם ברכת בורא נפשות פוטרת שאר דברים

הגמרא בברכות (לח:): דנה בשאלה מה מברכים על דבש תמרים, שלקות ומי תבשיל ואומרת שמברכים על המים המתבשלים עם הסלק וכד' אדמה. מנגד, הראשונים שואלים שהרי על זיעת פירות מברכים שהכל, ולא ברור מה היחס בין זיעת פירות למי תבשיל ושלקות?

1. שיטת הראשונים ופסק השולחן ערוך

על כך כתב הרשב"א בחידושי שם:

"...ואי שלקי להו לתמרי ונפיק מינייהו דובשא דרך בישול מי מברכינן עליו בפה"ע. אלמא משמע דטעמא קא דרשינן דכיון דלא חייל שם תרומה אסחיטת פירות לבד מין ושמן ש"מ דלא חשיב משקה אלא זיעה בעלמא ולא דמי למיא דשלקי ומיא דשיבתא דהנהו כיון דרוב אכילתן הוא ע"י שליקה מי שליקתן כמותן הא כל מידי דלית דרכיה למשלקיה ולא למסחט אלא למיכליה בעיניה בהנהו לא אמרינן שיהא מימיהן כהן".

מבואר מדברי הרשב"א הנ"ל שדווקא בדבר שדרכו להיאכל מבושל, שלוק או סחוט – דווקא ביה אמרינן שיהא טעמו כמותו לעניין ברכת בפה"ע, אבל בדבר שאין דרכו להאכל מבושל, אלא חי, אפילו ייכנס טעמו במים אין מברכינן עליו אלא ברכת שהכל נהיה בדברו.

יוצא שלשיטת הרשב"א הדבר תלוי בדרך אכילתן של בני אדם את הפירות הללו [נפק"מ לברכת המיץ של מיני פירות הגדלין לסחיטה, ועיין במש"כ מרן החזו"א בעניין הנ"ל].

וכתב הרא"ש (ברכות ו, יח) שם:

"מאי דשלקי כשלקי – ומברכינן עלייהו בפה"א אע"פ שאין בו כי אם המרק וטעם הירקות מברך עליהן כמו שמברך על הירקות עצמן ולא דמי למי פירות דאמרינן לעיל דזיעה בעלמא הוא לפי שמשקה אין לו טעם הפרי, ואפשר שאם בישל הפרי ונכנס טעם הפירות במים מברך עליהן בפה"ע".

עולה מדברי הרא"ש הנ"ל שהדבר תלוי דווקא בטעם, שאם ישנו טעם הפרי במים – ברכתו תהיה כברכת הפרי, ודלא כדברי הרשב"א שהובא למעלה, שלשיטתו הדבר תלוי בדעת בני אדם ולא בטעם. (וכן כתב גם בתוספות הרא"ש).

ונפק"מ בין שתי שיטות אלו תהיה בפרי שדרכו להיאכל חי, ובושל במים ונתן טעמו במים – שלרשב"א לא יברך עליו אלא שהכל, ולרא"ש אפשר שיברך בפה"ע, וכן הביא הטור (רב, י):

"ואם בישל הפרי ונכנס טעם הפרי במים, כתב הרשב"א שמברך עליו שהכל, ואדוני אבי הרא"ש ז"ל כתב אפשר אם בשלו ונכנס טעמו במים מברך עליו בורא פה"ע."

וכתב מרן הב"י וז"ל:

"ומכאן דלדעת הרא"ש מי שריית צמוקים ותאנים או בישולם מספקא לן אם יש להם דין הפרי עצמו לענין ברכה אע"ג דלענין ברכה ראשונה לא נפקא לן מידי דהא תנן על כולם אם אמר שהכל יצא נפקא מינה לענין ברכה אחרונה שאם יש להם דין הפרי עצמו מברך ברכה אחת מעין ג' ואם אין להם דין הפרי עצמו מברך עליהם בורא נפשות רבות.

ולכן ירא שמים הרוצה לשתות מהם אל ישתה אלא בתוך הסעודה דברה"מ פוטרת ברכה של אחריהם בין שתהיה מעין ג' בין שתהיה בורא נפשות או יאכל פרי מז' מינים וישתה מים ג' כ"כ כדי שיצטרך לברך אח"כ ברכה אחת מעין ג' ובורא נפשות וממה נפשך יוצא ידי חובת מי הצמוקים או התאנים".

יוצא מדברי מרן בב"י שבברכה ראשונה ניתן לצאת מידי ספק ע"י ברכת שהכל [הפוטרת הכל בדיעבד כמו שהובא בתחילת המאמר], אך בברכה אחרונה לא יצאנו מידי ספק.

וכן פסק בשו"ע (ר"ב, יא):

"מי שריית צמוקים ותאנים או מי בישולם מברך עליהם שהכל ויוצא גם להרא"ש אבל בברכה שלאחריהם יש להסתפק אם מברך בורא נפשות או אם מברך ברכה אחת מעין שלש כהרא"ש. ולכן ירא שמים לא ישתה אלא בתוך הסעודה או יאכל פרי משבעה מינים וגם ישתה מים כדי שיצטרך לברך ברכה אחת מעין שלש ובורא נפשות".

ויוצא מדברי מרן, שלדעתו לא ניתן לפטור דבר שברכתו מעין שלוש ע"י ברכת בורא נפשות בדיעבד, שהרי בברכה ראשונה כתב שניתן לצאת מספק ע"י ברכת שהכל, ולא כתב כן בברכה אחרונה. [ותמה בט"ז ס"ק ט' על מרן שכתב שלרא"ש ברכתו מעין שלוש, והרי שלרא"ש הוא רק בדרך אפשר ולא בתורת ודאי].

וכן עולה מדברי הרא"ש [בברכות ו, ט גבי סוגיית כוסס את החיטה] שכתב (עפ"י מה שכתבו שם התוספות) וז"ל:

"... שאם היה מסופק בברכה ראשונה יכול לברך שהכל נהיה בדברו דתנן על כולם אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא, אבל ברכה אחרונה אין לו לברך אלא ברכה שנתקנה".

וביאר המעדני יו"ט שם (אות א') שהסיבה היא שדווקא בברכת שהכל אמרו חכמים שפוטרת הכל, אבל לא אמרו כן על ברכת בורא נפשות שתפטור הכל.

יוצא שלרא"ש רק ברכת שהכל היא ברכה כוללת הפוטרת הכל, אך ברכת בורא נפשות אינה כן, אלא נתקנה רק עבור מאכלין ומשקין מסוימים ולא נתקנה כברכה כללית כברכת שהכל.

2. דעת כנסת הגדולה

התוספות בסוגיית כוסס את החיטה (לז. ד"ה הכוסס) נסתפקו בברכה אחרונה האם ניתן לברך עליה בורא נפשות רבות וכתבו לברך, אלא שהחמירו שלא לאכלה אלא בתוך הסעודה, על כן כתב הרב כנסת הגדולה (סימן ר"י) וז"ל:

"ומסתבר דלא כתבו התוספות דיש להיזהר אלא לכתחילה, אבל בדיעבד... והדעת נוטה דיברך עליהם בורא נפשות רבות דשייכא אכל מילי"

וכתב עוד שיש לומר בדעת התוספות שדווקא בכוסס את החיטה נסתפקו משום ברכה ראשונה, אך בשאר דברים ניתן לברך בנ"ר) וכן בסימן ר"ח כתב באוכלן שלא בתוך הסעודה לברך בנ"ר.

עד כאן נתבארה שיטת מרן, ושיטת הכנה"ג, אך מרן לא דן בדעת הר"ף והרמב"ם בעניין זה, אלא רק אליבא דהרא"ש והרשב"א.

אך יש מי שדן בדעת הר"ף (וגם בדעת רבנו יונה) בעניין זה, והוא הר"א הלוי, בעל ספר גינת ורדים (כלל א' סי' טו), (רבה של מצרים, רבו של השטמ"ק), שנשאל האם ברכת בורא נפשות היא כברכת שהכל:

בהתחלה הגינת ורדים הביא את ספיקת התוספות, את דעת הרשב"א והרא"ש, אז האריך לבאר את דעת הר"ף ורבינו יונה.

הוא התייחס לגמ' בברכות () שהביאה ברייתא:

"ת"ר אחד שכר תמרים ואחד שכר שעורים ואחד שמרי יין מברכין עליהן שהכל אחרים אומרים שמרים שיש בהם טעם יין מברך עליהם בפה"ג רבה ורב יוסף דאמרי תרויהו אין הלכה כאחרים."

וסתם הר"ף שאין הלכה כאחרים.

והגמרא בבבא בתרא (צו) אומרת על יין 'דאי רמא תלתא ואפיק ארבעה (יין מזוג) מברכין בפה"ג ובפחות מכאן מברכין שהכל', אך בפחות משיעור זה אע"פ שיש בו טעם יין ברכתו שהכל, וכתב על זה רבינו יונה שזהו דווקא ביינות של ימי התלמוד, אך ביינות שלנו אין הדבר כן שאין היינות חזקים כל כך, וביינות שלנו מברכין שהכל, וביאר שלכן הר"ף סתם דבריו שאין הלכה כאחרים, וגם על שמרי יין כתב כן ובכדי לבאר טעם זה כתב הגינת ורדים שהר"ף כתב כן כדי לא לחלק בין יינות במקומות שונים ויהיה הדבר נתון לשיעורים, ולכן סתם דבריו לברך שהכל, שהרי עכ"פ יצא (שהרי על הכל אם בירך שהכל יצא) ומכאן הסיק וז"ל:

"והשתא אם איתא דיש הפסד בדבר לענין ברכה שלאחריו שבדבר שמסתפקין בו אם בירך בונ"ר דלא יצא שאין ברכה זו כוללת כברכת שהכל הרי לא תיקן לנו ונתן לפנינו מכשולים דמסתמא מדצירפן והביא הברייתא הזאת כצורתה שכוללת דין שכר תמרים ודין שכר שעורים ודין שמרי יין משמע שדינם שוה וקצב אחד לכולנה כשם שבשכר תמרים ובשכר שעורים מברכים עליו שהכל ולבסוף פשיטא דמברך בונ"ר להדיא מבלי שום פקפוק כן יהיה הדין גם בשמרי היין שמברכין עליו בתחילה שהכל ולבסוף שיברכו עליו בונ"ר...".

וביאור דברי הגינת ורדים הנ"ל הוא שבגלל שהר"ף לא חילק בשמרי יין בין ברכה ראשונה לברכה אחרונה ומדבריו יוצא לברך שהכל וממילא בברכה אחרונה בנ"ר, יוצא שאליבא דהר"ף

ברכת בורא נפשות היא כברכת שהכל, כלומר שהיא ברכה כוללת ופוטרת בדיעבד את כל האוכלין והמשקין.

סיכום דעות הראשונים :

- א. דעת התוספות אליבא דהכנה"ג – שייכא אכל מילי ונסתפקו רק בכוסס את החיטה (בעניין החתימה כמבואר שם).
- ב. דעת הרא"ש – ברכת בורא נפשות אינה פוטרת אלא מה שעבורו נתקנה, דלא כברכת שהכל.
- ג. דעת הר"ף ורבנו יונה – ברכת בנ"ר היא ברכה כוללת הפוטרת כל דבר כברכת שהכל. (עפ"י הוכחת הגינת ורדים)

ה. פסיקת האחרונים בדין זה:

אין מעין שלוש נפטרת בבורא נפשות

כתב המג"א (רח סק"ז) גבי פסק השו"ע [שהחמיר כתוס' שחיטה חיה לא יאכלוה אלא בתוך סעודה] שאם אכלה שלא בתוך הסעודה יברך בורא נפשות רבות וכתב שכן דעת מרן בב"י (וביאר במחצית השקל שמרן הביא בסתם לברך בנ"ר וזו הדעה העיקרית).

וכתב כן גם גבי מי שריית צימוקים (רח ס"ק כו) שאם שתאן לבדן יברך בנ"ר אך נשאר בצ"ע (וכתב במחצה"ש שהמג"א חושש לדעת הרא"ש שלשיתו בנ"ר תהיה ברכה לבטלה כאן) ובאמת בסוף סי' רח פקפק קצת בדברי הכנה"ג ומשמע שלא יברך כלל במקום ספק (עפ"י הסברו של הפרי מגדים והנהר שלום וכן הובא בביה"ל (רב, יא) ד"ה בורא נפשות) וכן כתב במשנה ברורה (רב, יא ס"ק נ"ה) כתב שאין מעין שלוש ובנ"ר פוטרות זו את זו ואפילו בדיעבד, וכן דעת המאמר מרדכי שהתייחס לדברי הגינת ורדים וכנה"ג וחלק עליהם ודעתו היא שברכת בנ"ר אינה פוטרת ברכת מעין ג'.

מעין שלוש נפטרת בבורא נפשות

אך בחיי אדם (כלל נד) כתב גבי כוסס את החיטה מחוץ לסעודה שבדיעבד אם אכל כזית יברך בנ"ר, ובשתילי זיתים כתב בדיעבד (גבי כוסס את החיטה ר"ח ס"ק י' והן גבי מי צימוקים ר"ב ס"ק) שיברך ברכת בנ"ר כגינת ורדים וכנה"ג (וביאר בזית רענן שע"פ החשבון של הגינת ורדים וכנה"ג יוצא שעל כל דבר שמסופקים בברכה אחרונה שלו ניתן לברך בורא נפשות רבות), ובכה"ח (סימן ר"ב אות ע"ט וכן בר"ח אות) הביא דברי המג"א והאליה רבא ומחצה"ש שישנו חשש ברכה לבטלה לברך כאן בנ"ר, וכתב עליהם שמסתברא שבכהאי גוונא לא שייך לומר ברכה לבטלה, ושברכת בורא נפשות היא ברכה כללית הפוטרת את כל האוכלין והמשקין, אך לכתחילה אין לעשות כן (כמו שכתב הגינת ורדים), אך במקרה שאכל כבר ממאכל כזה שיש בו ספק יברך בנ"ר כדי לא ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה.

ולביאור מחלוקת הפוסקים :

לענ"ד נראה שאולי ניתן לבאר שמה שכתבו הפוסקים הנ"ל שלא לברך בנ"ר במקרי הספק הללו (בסימנים רב, רח ור"י) ובנימוקם כתבו שלרא"ש הרי זו ברכה לבטלה, אינו רק בדין מי צימוקים (כלומר שבגלל שלרא"ש מברכים ברכה ראשונה בפה"ע אז צריך לברך מעין ג') וכוסס את החיטה, אלא הכוונה היא למה שכתב הרא"ש בכיצד מברכין סימן ט' (גבי הכוסס חיטה) שגילה דעתו להדיא שברכת בנ"ר אינה פוטרת במקום ספק ורק גבי ברכת שהכל אמרינן על

הכל אם אמר שהכל יצא, ובגלל דבר זה שכתב הרא"ש יוצא שהמברך בנ"ר נכנס לספק ברכה לבטלה (כמבואר בדברי מחצית השקל על המג"א בסימנים רב ורח), ואם כן, יוצא שהפוסקים שכתבו שאם אכל מחוץ לסעודה מברך בנ"ר סומכים הם על דעת הר"ף ורבינו יונה (אליבא דהגינת ורדים), ודעת הכנה"ג.

וכן מבואר להדיא בדברי כף החיים (בסימן רב אות עט) שלדעות אלו ברכת בורא נפשות היא ברכה כוללת, דהיינו דלא כרא"ש. יוצא שמחלוקות הפוסקים הנ"ל אינה רק גבי דין מקומי של מי צימוקים והכוסס חיטה, אלא המחלוקת היא האם ברכת בורא נפשות הינה ברכה כוללת כברכת שהכל.

עפ"ז תהיה נפקא מינה בכל דבר שמסופקים בברכה אחרונה שלו – שעפ"י הגינת ורדים בדעת הר"ף ורבינו יונה, והכנה"ג ושאר פוסקים שהלכו בשיטתם יברכו בורא נפשות רבות על הספק (וראיתי שכן כתב בביאורי זית רענן לספר שתילי זיתים, וכן בכה"ח בכמה מקומות). ולדעת הרא"ש, ולענ"ד גם לשיטת מרן ומור"ם (שהרי כתבו ע"פ ההגה"מ שבדבר שמסופקים בברכתו הראשונה יברכו שהכל, ומדלא ציינו כן גבי ברכה אחרונה ובכל שאר מקומות בספק ברכה אחרונה פשוט הדבר שאין סוברים כן), ושאר פוסקים שפסקו לא לברך שום ברכה אחרונה על הספק (מג"א עפ"י הפרי מגדים, נהר שלום וכן המשנה ברורה) פשוט שלא ניתן לברך בנ"ר על הספק.